

A hangok a fejemben, avagy: mi a fonológia?

Előadás

Babeş–Bolyai Tudományegyetem
Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszék
Kolozsvár
2016. október 31.

Balogné Bérces Katalin (BBK)
PPKE BTK, Budapest/Piliscsaba

„Phonology is the study of telephone etiquette.”

Amerikai középiskolás diák

Forrás:

Amsel Greene, *Pullet Surprises*. Glenview, Ill.: Scott, Foresman & Co., 1969.
(idézi: Fromkin, Rodman & Hyams 2011: 266)

Fonetika és fonológia

- fonetika: a beszédhangok fizikai tulajdonságai
- fonológia: a beszédhangok viselkedése, rendszerbeli mintázata, funkciója
- amit a beszélő/hallgató **csinál** vs. **tud**
- (nem tudatos tudás, „mentális képesség”)

mint a numizmatika és a közgazdaságtan

adama

ADAMOVSZKY ISTVÁN
MAGYAR
ÉRME
KATALÓGUS
1848–2010

Magyar Numizmatikai Társulat
Magyar Numizmatikai Társulat

SOÓS FERENC

A magyar
fémpénzek
feliratai és címerei

Argemantum

MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

Fonetika és fonológia

- ugyanazt a jelenséget a kétféle megközelítés különbözőképpen értékelheti, pl. magyar magánhangzók: hosszú/rövid
- fonetikailag: **a-á**, **e-é** nem rövid-hosszú pár, minőségbeli különbség is
- de:

Fonetika és fonológia

víz –

nyár –

ló –

tél –

kő –

kút –

tűz –

Fonetika és fonológia

víz – vizet   nyár –

ló – lovat   tél –

kő – követ

kút – kutat

tűz – tüzet

Fonetika és fonológia

víz – vizet

nyár – nyarat

ló – lovat

tél – telet

kő – követ

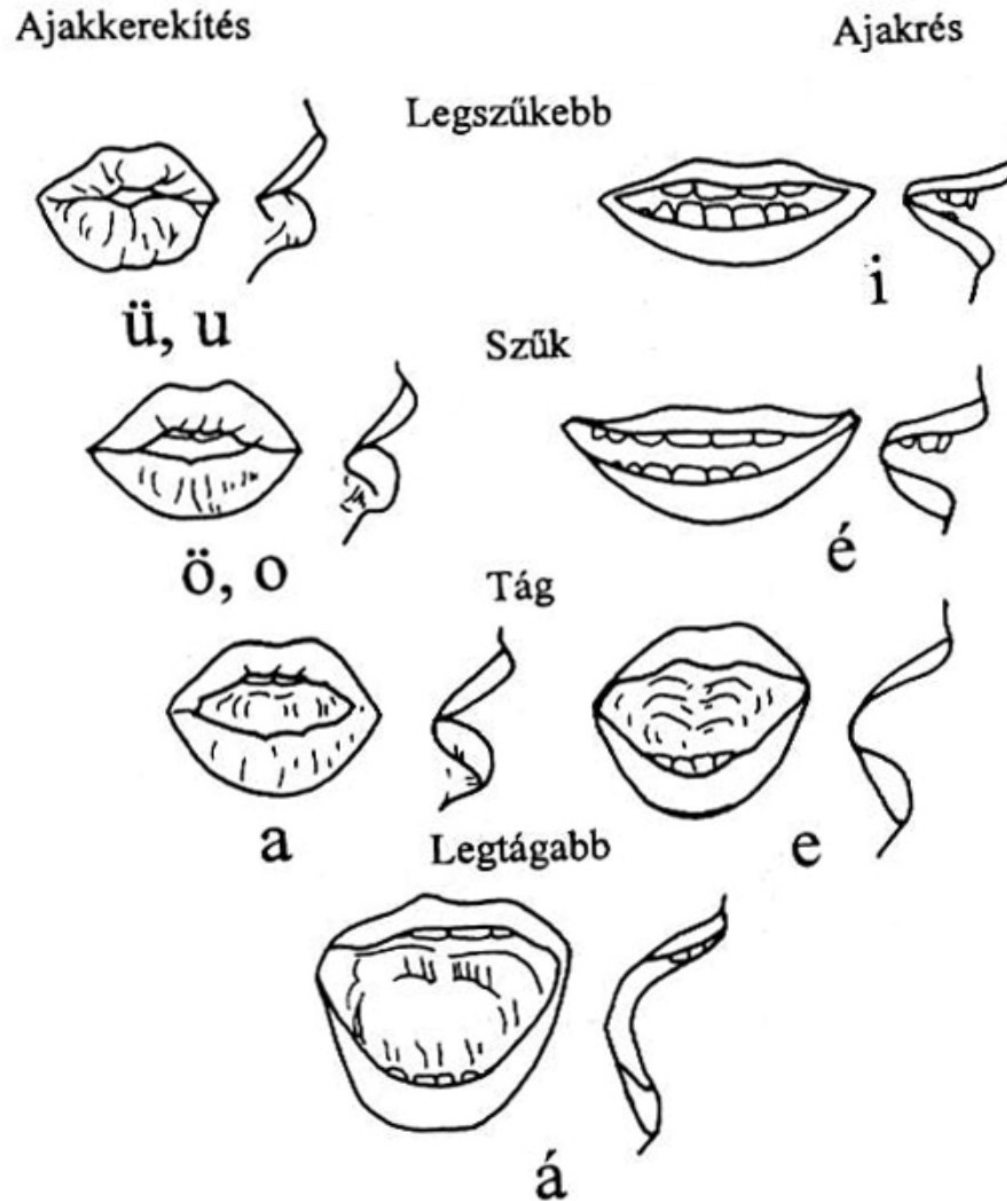
kút – kutat

tűz – tüzet

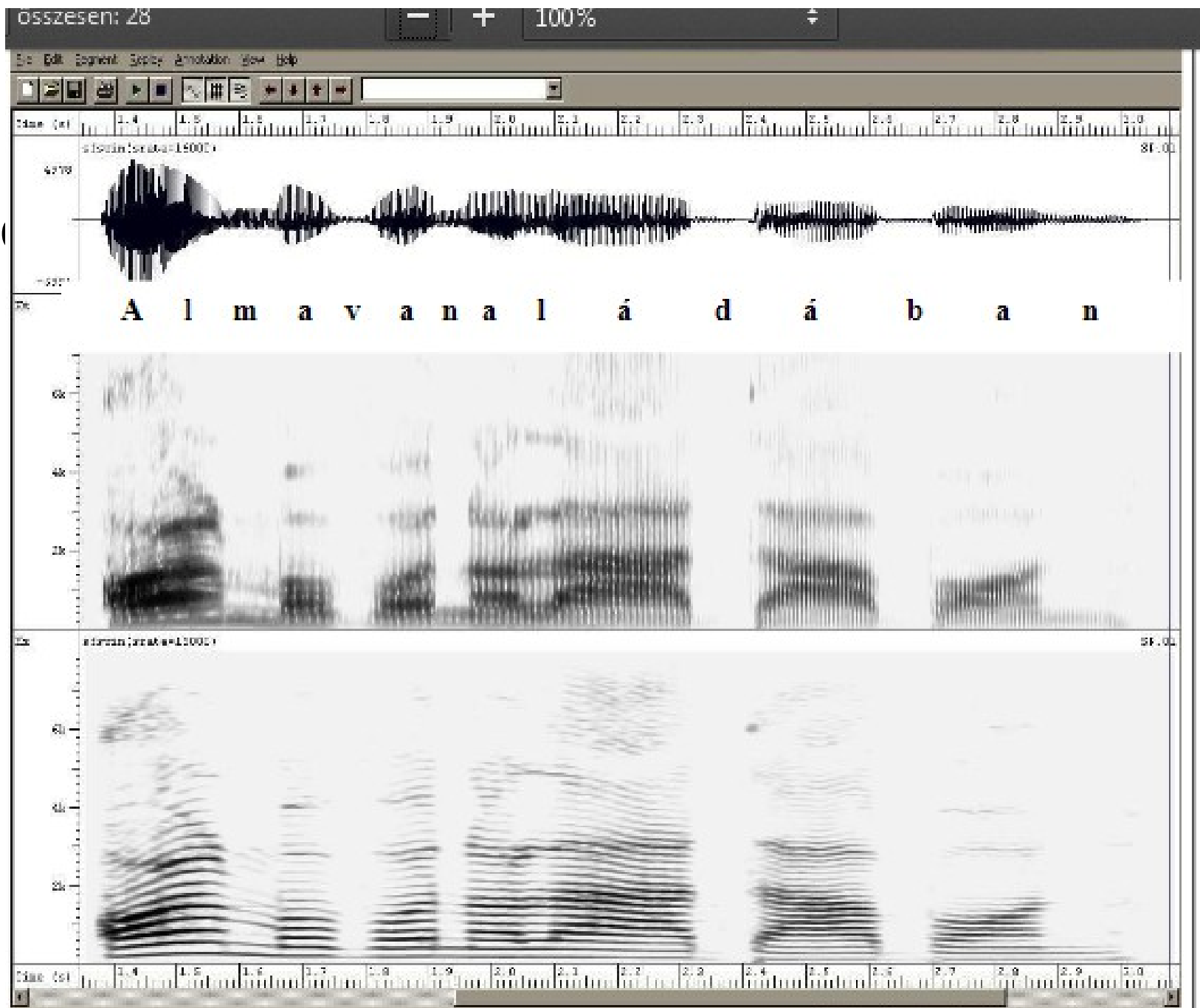
fonológiai viselkedés: hosszú-rövid alternáció:
a-á, e-é egymás rövid-hosszú párjai

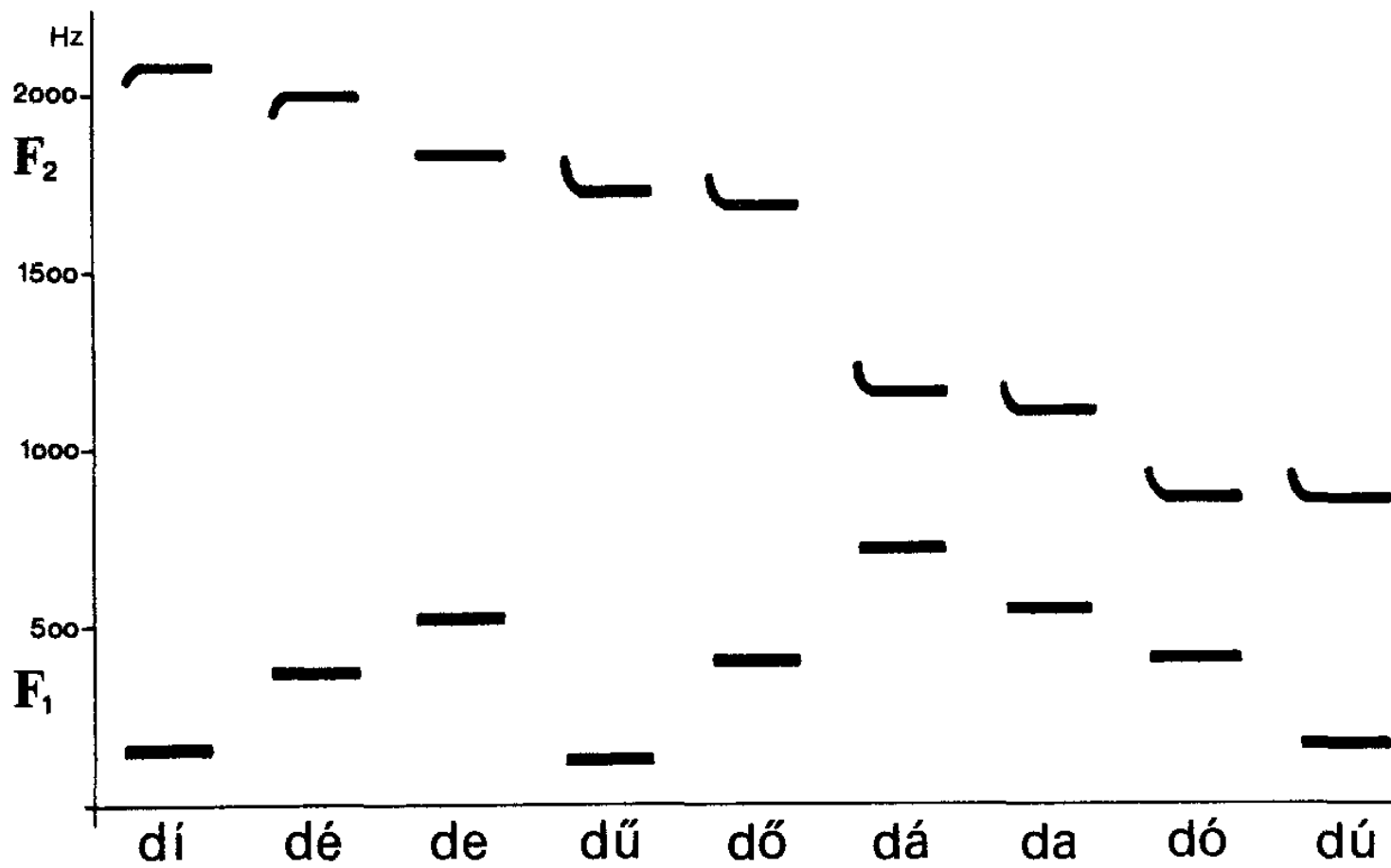
Fonetika és fonológia

- Fonetika:

• F

Fonetika és fonológia

- Fonológia:
  - A két fonetikai különbség (hossz + minőség) ugyanolyan státuszú?
  - Az *á* valójában csupán hosszú *a*, vagy az *a* csupán rövid *á*? Vagy mindkettő egy harmadik, absztrakt kategória megnyilvánulása?
  - Mit *tud* a beszélő?

Fonetika és fonológia

- Fonológia:
  - A két fonetikai különbség (hossz + minőség) ugyanolyan státuszú?
  - Az *á* valójában csupán hosszú *a*, vagy az *a* csupán rövid *á*? Vagy mindkettő egy harmadik, **absztrakt** kategória megnyilvánulása?
  - Mit *tud* a beszélő?

A fonológia lehet, hogy *absztrakt*

WYSIWYG?

A fonológia lehet, hogy *absztrakt*

WYSIWYG?

a naplemente...

A fonc

ztrakt

a naplen

Itt fogod érezni!

Ha megtaláltad az igazit!

És itt fog nagyon fájni!

Ha elveszíted!

...és a szívfájdalom :-)

pszichológiai vs. fizikai valóság

Plusz:

a tudományos kutatás célja a
jelenségek leírása, modellezése

a modell $\neq$ a jelenséggel!:

René Magritte pipája:

http://en.wikipedia.org/wiki/René_Magritte

Ceci n'est pas une pipe.

A fonológia *modellez*

„Persze, hogy nem pipa.
Próbálja csak elszívni!”

Tehát:

- A fonológia a beszélő/hallgató *tudását* modellezi a beszédhangok szerkezetéről/ mintázatáról
- A modell szükségszerűen absztrakt
- És nem azonos magával a modellezett jelenséggel
- Az absztrakció *mértékében* nincs általános megegyezés

Fonetika *versus* fonológia #2

- Van, amit a fonetika nem is tud értelmezni/
magyarázni...

Fonetika *versus* fonológia #2

- Van, amit a fonetika nem is tud értelmezni/magyarázni...
- „távkapcsolatok”
- pl. mgh-harmónia:
- *felejthetlenségeiteknek* (vö. *óhajt*)
- a mgh-k külön dimenzión működnek

összesen: 28

- + 100%

File Edit Segment Display Annotation View Help

Navigation toolbar with icons for play, stop, zoom, and other audio editing functions.

A l m a v a n a l á d á b a n

Bottom navigation toolbar with icons for play, stop, zoom, and other audio editing functions.

Magánhangzó-harmónia

- *felejt*: „magas” (előlképzett); *óhajt*: „mély” (hátképzett)
- de: *ládá**an***
- sőt: *hídon* (vö. *vízen*), *céllal* (vö. *pénzzel*)

Magánhangzó-harmónia

- *felejt*: „magas” (előlképzett); *óhajt*: „mély” (hátképzett)
- de: *ládá**a**n*
- sőt: *hídon* (vö. *vízen*), *céllal* (vö. *pénzzel*)
- sőt: *szívok* (vö. *szívek*), *írok* (vs. *írek*)

**Nem tudják az írek,
Hogy milyen jókat írok,
De én sem tudok róluk
túl sokat.**

**Ritkásak a hírek,
Miket róluk kapni bírok,
De a kíváncsiság folyton
fojtogat.**

Magánhangzó-harmónia

- *felejt*: „magas” (előlképzett); *óhajt*: „mély” (hátképzett)
- de: *ládá**an***
- sőt: *hídon* (vö. *vízen*), *céllal* (vö. *pénzzel*)
- sőtsőt: *szívok* (vö. *szívek*), *írok* (vs. *írek*)
- „**távkapcsolat**”
- **plusz: a tövek idioszinkratikus viselkedése**
- → **értelmezhetetlen a fonetika számára**

Mielőtt továbbmegyünk..

Vigyázat!

- Hang ≠ betű, kiejtés ≠ írás(kép)
- Zse**b**naptár ≠ zse**b**kendő
- **Egy** = me**ggy**
- Má**j** ≠ lo**pj**
- Kossu**th** = kosú**t**

Vigyázat!

- Hang $\neq$ betű, kiejtés $\neq$ írás(kép)
- Zse**b**naptár $\neq$ zse**b**kendő
- **Egy** = me**ggy**
- Má**j** $\neq$ lo**pj**
- Kossu**th** = kosú**t**

Vigyázat!

- Hang $\neq$ betű, kiejtés $\neq$ írás(kép)
- Zse**b**naptár $\neq$ zse**b**kendő
- **Egy** = me**ggy**
- Má**j** $\neq$ lo**pj**
- Kossu**th** = kosú**t**
- j = ly, v = w (vö. angol, német), x stb.

A fonológia területei

- Ábrázolások (reprezentációk): mik a fonológia elemei/összetevői? (szegmentumok, szótagok, szubszegmentális komponensek...)
- „Szabályok”: milyen folyamatokban/ jelenségekben vesznek részt ezek az összetevők?

A fonológia területei

- Ábrázolások (reprezentációk): mik a fonológia elemei/összetevői? (**szegmentumok**, szótagok, szubszegmentális komponensek...)
- „Szabályok”: milyen folyamatokban/ jelenségekben vesznek részt ezek az összetevők?

A fonológia területei

- Ábrázolások (reprezentációk): mik a fonológia elemei/összetevői? (szegmentumok, szótagok, szubszegmentális komponensek...)
- „**Szabályok**”: milyen folyamatokban/ jelenségekben vesznek részt ezek az összetevők?

Leképezés (deriváció)?

Leképezés (deriváció)?

Generatív Grammatika:

Leképezés (deriváció)?

Generatív Grammatika:

- mögöttes (absztrakt) szerkezet vs. felszíni szerkezet
- „szabályok”
- input → GRAMMATIKA → output
(bemenet) (kimenet)

1. példa

A párom egész nap az autóm alatt feküdt, próbálta megszerelni. Aztán este nem tudott elaludni, alvászavara lett.

(hasonulás + neutralizáció)

(menet közben: hasonulások *iránya* ;-)

2. példa

Vegyünk két jelenséget:

- h-törlés (*cseh*)

**Állj,
ki vagy?**

Méh!

Azé'!

**AKKOR ELADOD
NEKEM A
BOROSPINCÉDET?!**

**HÁT FIGYELJ, INKÁBB
CSERELJÜK EL A
CSEHODRA**

**JÓLVAN,
PARANCSÓLJ!**

**KRÁSNÝ, JSEM
SI, ŽE TŮ VTIP**

TIED A PINCE

2. példa

Vegyünk két jelenséget:

- h-törlés (*cseh*)
- v-hasonulás (*kézzel-lábbal, fűvel-fával*)

2. példa

Vegyünk két jelenséget:

- h-törlés (*cseh*)
- v-hasonulás (*kézzel-lábbal, fűvel-fával*)
- Sorrend??

Szabályrendezés

- h-törlés (*cseh*)
- v-hasonulás (*kézzel-lábbal, fűvel-fával*)

csehvel

A fonológia *modellez*

„Persze, hogy nem pipa.
Próbálja csak elszívni!”

3. példa

különbség

-ms-

4. példa

**GYEREKEK, NAGY
GOMBA VAGYOK**

TUD VALAKI SEGÍTENI?

Somewhere Else
DIYLOL.COM

külömség

EGY FÉRFI NAPJA

IGAZSZAVAK.HU

EGY NŐ NAPJA

GYEREKEK, NAGY
GOMBA VAGYOK

TUD VALAKI SEGÍTENI?

Somewhere Else

DIYLOL.COM

külömség

EGY FÉRFI NAPJA

IGAZSZAVAK.HU

EGY NŐ NAPJA

külömség

EGY FÉRFI NAPJA

IGAZSZAVAK.HU

EGY NŐ NAPJA

külömség

EGY FÉRFI NAPJA

IGAZSZAVAK.HU

EGY NŐ NAPJA

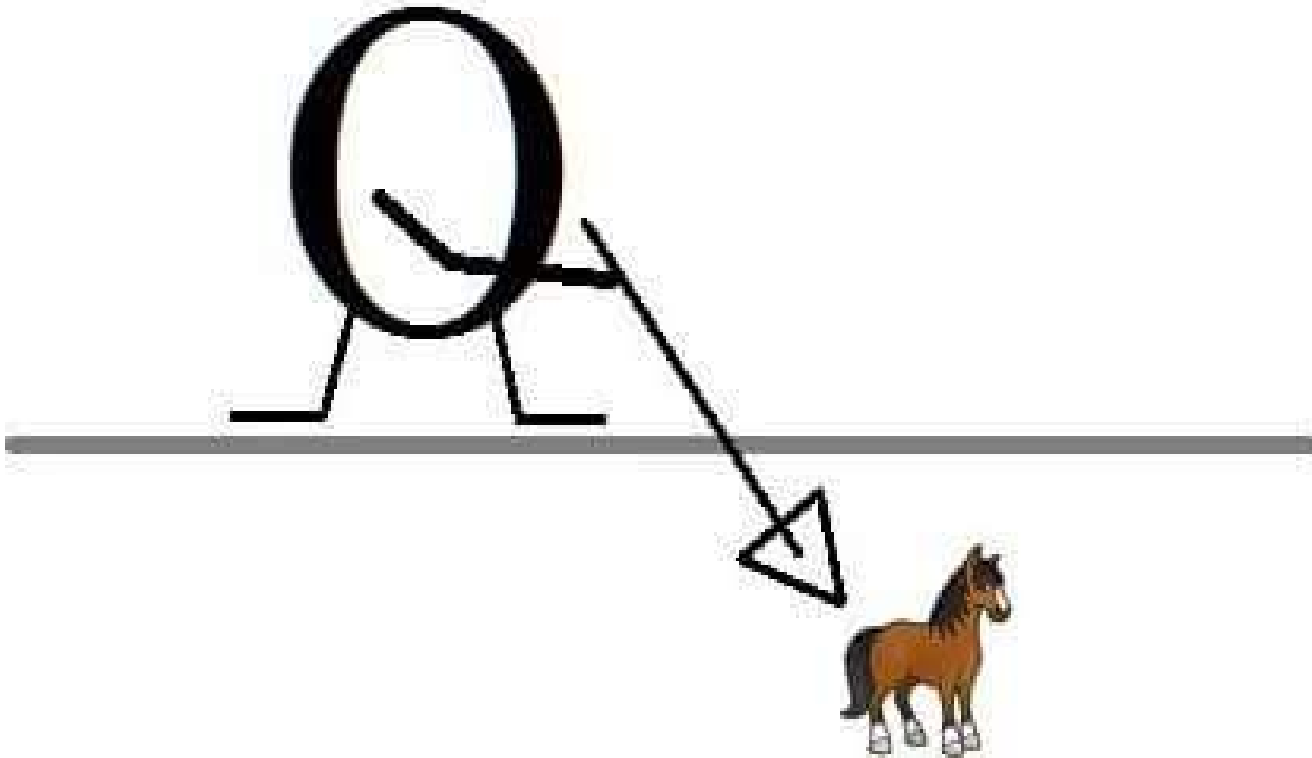

opacitás
(átlátszatlanság)

opacity

befuddles us

A fonológia *modellez*

„Persze, hogy nem pipa.
Próbálja csak elszívni!”

5. példa

- Zöngésségi hasonulás
- A msh-torlódások utolsó tagja meghatározza az egész szekvencia zöngéjét („visszaható/regresszív hasonulás”)

pl. zse**bk**endő /-pk-/ versus ha**sb**eszélő /-ʒb-/

FŐTT 300Ft

KUKORICA

MELEGSZEDVICS

Ft/0,5 liter

GIROSZ

(+ Ft/üveg)

Ft/liter

TAL

HAMBURGER

HODDÓ

K:

SPANYOLORSZÁG LESZEREPLÉSÉT

DIEGO COSTA

5. példa

- Zöngésségi hasonulás
- A msh-torlódások utolsó tagja meghatározza az egész szekvencia zöngéjegyét („visszaható/regresszív hasonulás”)

pl. *zse**bk**endő /-pk-/* versus *has**sb**eszélő /-ʒb-/*

5. példa

- Zöngésségi hasonulás
- A msh-torlódások utolsó tagja meghatározza az egész szekvencia zöngéjegyét („visszaható/regresszív hasonulás”)

pl. *zse**bk**endő /-pk-/* versus *has**sb**eszélő /-ʒb-/*

- De:

*azt **g**ondolom... /-sg-/*

*azt **j**elenti... /-sj-/*

Összegzés

- A fonológia a beszélő/hallgató *tudását* modellezi a beszédhangok szerkezetéről/ mintázatáról
- A modell szükségszerűen absztrakt
- És nem azonos magával a modellezett jelenséggel
- Az absztrakció *mértékében* nincs általános megegyezés

Összegzés

- Mit *tud* a beszélő?
- vö. **a ~ á, e ~ é** helyesírása
- vö. *zse**b**kendő* – értelmezhető
- De: *zsepi*
- A neutralizáció megzavarja az intuíciót és zavarhatja a megértést (kétértelműség), vö. *alvázzavar, eszköz*
- **A méhecske belefulladt a mé_be**
- Plusz: helyesírási hibák

Fokhagyma??

Szombat??

HANYGYA A GOMBA ALATT

vagy HANGYA A GONBA ALATT ?

A fonológia területei

- Ábrázolások (reprezentációk): mik a fonológia elemei/összetevői? (szegmentumok, szótagok, szubszegmentális komponensek...)
- „Szabályok”: milyen folyamatokban/ jelenségekben vesznek részt ezek az összetevők?

A fonológia területei

- Ábrázolások (reprezentációk): mik a fonológia elemei/összetevői? (**szegmentumok**, szótagok, szubszegmentális komponensek...)
- „**Szabályok**”: milyen folyamatokban/ jelenségekben vesznek részt ezek az összetevők?

A fonológia területei

- Ábrázolások (reprezentációk): mik a fonológia elemei/összetevői? (**szegmentumok**, szótagok, **szubsegmentális komponensek...**)
- „**Szabályok**”: milyen folyamatokban/ jelenségekben vesznek részt ezek az összetevők?

A fonológia területei

- Ábrázolások (reprezentációk): mik a fonológia elemei/összetevői? (**szegmentumok, szótagok, szubsegmentális komponensek...**)
- „**Szabályok**”: milyen folyamatokban/ jelenségekben vesznek részt ezek az összetevők?

A fonológia területei

- Ábrázolások (reprezentációk): mik a fonológia elemei/összetevői? (**szegmentumok, szótagok, szubsegmentális komponensek...**)
- „**Szabályok**”: milyen folyamatokban/ jelenségekben vesznek részt ezek az összetevők?

A hangok a fejekben